

PRODUKTIVITETSPROBLEM I DEN PENNING- OCH LÖNEPOLITISKA DISKUSSIONEN I VÅRT LAND¹

Av RAGNAR BENTZEL

1. Den wicksell-davidsonska polemiken.

I sin år 1898 publicerade Geldzins und Güterpreise behandlade *Knut Wicksell* spörsmålet, hur penningpolitiken borde utformas för att ge mest tillfredsställande resultat. Han hävdade därvid, att penningpolitiken borde syfta till monetär jämvikt, vilket enligt hans mening skulle medföra en stabil nivå för konsumtionsvarupriserna. Att dessas stabilisering var eftersträvansvärd ansåg han mer eller mindre som självklart. Det stod i överensstämmelse med dåtidens gängse uppfattning.

Wicksell diskuterade i nyssnämnda arbete även räntepolitikens funktionssätt och effekt i de fall, då produktivetsförändringar äger rum. Också för dessa situationer rekommenderade han en stabil konsumtionsprisnivå. Enligt de förutsättningar på vilka hans resonemang byggde, måste en förändring av produktiviteten vid oförändrad varuprisnivå innebära, att priserna på produktionsfaktorerna förändrades i samma riktning som produktiviteten. Enligt detta Wicksells program, borde alltså löner och jordränta stiga, när produktiviteten stiger och falla, när produktiviteten faller, medan däremot konsumtionsvarornas priser borde förbli oförändrade.

Geldzins und Güterpreise recenserades i *Ekonomisk Tidskrift* av *David Davidson*. Denne var djärv nog att betvivla Wicksells tes om önskvärdheten av att bibehålla konsumtionsvarornas priser oförändrade vid produktivetsförändringar.² Davidson angrep denna tes från

¹ Denna uppsats är avsedd att såsom inledningskapitel ingå i författarens bidrag till den serie undersökningar, som igångsatts av 1951-års penningvärdeundersökning. Framställningen är rent deskriptiv.

² *Ekonomisk Tidskrift* 1899, s. 233-240.

fördelningssynpunkt. Ett bibehållande av konstant prisnivå vid produktivetsförskjutningar skulle enligt honom »innebära en social orättvisa».³ Det skulle leda till att företagare och löntagare finge skörda hela vinsten av en produktivetsökning samt bära hela bördan av en produktivitetssänkning. De personer, däremot, som lånat ut kapital och därigenom indirekt medverkat i produktionen, skulle få sina räntekomster helt oförändrade. Vid produktivetsökningar skulle de därigenom bli missgynnade. Vid produktivitetssänkningar skulle de å andra sidan bli gynnade. För att undvika detta missförhållande borde, enligt Davidson, penningpolitiken syfta till att bibehålla produktionsfaktorernas priser oförändrade och låta konsumtionsvarornas prisnivå förändras i omvänd proportion mot produktiviteten. Härigenom skulle alla samhällsklassers nominella inkomster förbli konstanta och en produktivetsförbättring skulle då komma alla tillgodo i samma relativa grad genom sänkningen av varuprisnivån. Denna målsättning för penningpolitiken — oförändrade penninginkomster och sänkta varupriser vid produktivetsförändringar — har sedermera kommit att i litteraturen gå under namnet den davidsonska normen.

Davidsons recension gav upphov till en mycket uppmärksammad och långdragen polemik i *Ekonomisk Tidskrift* mellan honom och Wicksell.⁴ Därvid angrep Davidson Wicksell icke enbart — såsom han hade gjort i recensionen — ur fördelningssynpunkt utan även ur *konjunkturteoretisk* synpunkt. Han hävdade bl. a., att monetär jämvikt — såsom Wicksell definierat detta begrepp — icke alltid var möjlig att åstadkomma med räntepolitiska medel. Wicksells metod skulle tvärtom i vissa situationer vara »icke endast överflödigt utan även till verklig skada».⁵ Huvudargumentet härför var, kort sagt, att en räntepolitik enligt Wicksells program skulle leda till att produktivetsförändringarna skulle medföra motsvarande förändringar i företagarnas inkomster och inkomstförväntningar och därmed leda till så stora kast-

³ *Ekonomisk Tidskrift* 1899, s. 240.

⁴ Se K. Wicksell, *Framtidens myntvärde*. E. T. 1904 s. 88-95. D. Davidson, *Något om begreppet penningens värde*. E. T. 1906 s. 460-468. K. Wicksell, *Penningvärdets stadgande, ett medel att förebygga kriser*. E. T. 1908, s. 207-214. D. Davidson, *Om stabiliseringen av penningens värde*. E. T. 1909 s. 1-25. K. Wicksell, *Penningränta och varupris*. E. T. 1909 s. 61-66 samt dessutom ett flertal artiklar av mer speciellt slag under perioden 1918-1934.

⁵ *Något om begreppet penningens värde*. E. T. 1906 s. 462.

ningar i investeringsverksamheten, att tendenserna till en kumulativ prisutveckling bleve för starka för att kunna stoppas av räntepolitiken.⁶

Beträffande den fördelningspolitiska aspekten gav Wicksell i viss mån Davidson rätt.⁷ När det gällde de konjunkturteoretiska synpunkterna däremot, vidhöll han sin ståndpunkt och menade, att hans program bättre än den davidsonska normen var ägnat just att utgöra ett försvar mot de kumulativa prisrörelserna. Enligt honom skulle en stegrad produktivitet visserligen ge företagarna förväntningar om ökad vinst och därigenom ge dem incitament till att öka sin efterfrågan efter produktionsfaktorer och kredit. Detta skulle emellertid medföra ökade priser på produktionsfaktorerna samt ökad låneränta, varigenom den förväntade vinsten för företagarna skulle försvinna. De stora förskjutningar i företagarnas vinster, som Davidson talat om och som han såg såsom de drivande krafterna för kumulativa rörelser, skulle enligt detta resonemang alltså inte komma att uppstå.⁸

Frågan om den penningpolitiska målsättningen togs på 1920-talet upp av *Erik Lindahl*.⁹ Han diskutrade problemet med utgångspunkt från två grundläggande principer: För det första, att penningpolitiken »genom en konsekvent inriktning mot ett bestämt mål garanterar rätts-säkerhet och förtroende inom det ekonomiska livet» och för det andra, att den norm skall föredragas »som vid möjliga förändringar av samhällets ekonomiska förhållanden troligtvis medför ett minimum av avvikelser mellan penningavtals verkliga och åsyftade innebörd».¹ Med dessa utgångspunkter kom även Lindahl till den slutsatsen, att pen-

⁶ Vad Davidson här fruktade var tydligen den mekanism, som — i det expansiva fallet — numera brukar benämnas *vinstinflation*.

⁷ T. ex. i *Penningvärdets stadgande*. E. T. 1908 s. 209.

⁸ Jfr följande passus: »... den stegrade produktiviteten, som ju alltid i förstone tillhör framtiden, av företagarna uppfattas som utsikt till högre vinst och föranleda dem till att öka sin efterfrågan på arbete, råvaror och kredit. Då härigenom arbetslönen, råvarupriset och även låneräntan ginge i höjden skulle deras egen vinstmarginal i motsvarande grad förminska, och när hakslaget komme i form av fallande pris på deras produkter, skulle den väntade vinsten förvandlas till förlust.» E. T. 1908 s. 212. Mot bakgrunden av den problematik, som förelegat under efterkrigstiden, är det av intresse att här lägga märke till Wicksells uppfattning, att ett inflationsförlopp förhindras vid en produktivitetsökning *tack vare* att lö-
nerna stiger.

⁹ E. Lindahl, *Penningpolitikens mål*, Lund 1924.

¹ S. 4 och s. 8.

ningpolitiken — på lång sikt — bör eftersträva prisnivåförändringar i motsatt riktning mot produktivitetens förändringar. Det är alltså samma slutsats som Davidsons, fastän med en annan motivering. Lindahl framhöll här, att denna norm implicerade oförändrad nivå för penninginkomsterna, men däremot ej — annat än i specialfall — oförändrade löner.² I annat sammanhang framhåller Lindahl vidare, att denna målsättning även ur konjunkturpolitiska synpunkter har fördelar framför den wicksellska linjen, bl. a. därför att dess realiserande medför mindre störningar i affärsverksamheten än den sistnämnda. Han diskuterade också de särskilda problem, som uppstår i de fall, då produktiviteten utvecklas olikformigt inom olika sektorer av näringslivet.³

I samband med en kritisk granskning av Wicksells teori om monetär jämvikt kom vidare Gunnar Myrdal in på diskussionen om sambandet mellan produktivitet, löner och priser.⁴ I konjunkturteoretiskt avseende anslöt han sig därvid närmast till den davidsonska normen. Motiveringen härför är emellertid helt artskild från både den, som Davidson och den, som Lindahl använt. Enligt Myrdal hänger hela avgörandet i debatten mellan Davidson och Wicksell på frågan, om varupriserna eller faktorpriserna är mest trögrörliga. I det förra fallet skulle Wicksell, i det senare Davidson, ha rätt. Den allmänna inställningen på denna tid var nu, att lönerna var mindre lättrorliga än varupriserna, och det var detta förhållande, som var bestämmande för Myrdals sympati för den davidsonska linjen.⁵

Till vad som nu sagts i detta avsnitt må fogas påpekandet, att det produktivetsförändringsbegrepp, som använts av de nämnda författarna icke är helt identiskt med det, som kommit till användning i den senare diskussionen om löner och produktivitet. Wicksell och de övriga

² Han tog ju direkt avstånd från tanken på att reglera prisnivån i omvänd proportion till arbetets gränsproduktivitet. *Penningpolitikens mål*, s. 75.

³ E. Lindahl, *Penningpolitikens medel*, Malmö 1930, samt E. Lindahl, *Studies in the Theory of Money and Capital*, New York 1939.

⁴ G. Myrdal, *Om penningteoretisk jämvikt*. *Ekonomisk Tidskrift* 1931, s. 191-302.

⁵ I utlandet företrädde vid denna tid samma linje av flera av företrädarna för den s.k. neutrala penningpolitiken. Se exempelvis G. v. Haberler, *Der Sinn der Indexzahlen*, Tübingen 1927; F. Hayek, *Prices and Production*, London 1931; J. G. Koopmans, *Zum Problem des »neutralen« Geldes*, i *Beiträge zur Geldtheorie*, utg. av F. A. Hayek, Wien 1933.

menade med produktivitetsförändringar ökning eller minskningar i produktionsresultatet vid *oförändrade* insatser av produktionsfaktorer, medan man i den senare diskussionen med produktivitetsförändring vanligen har menat en ökning eller minskning i kvoten mellan produktionsresultat och mängden utnyttjad arbetskraft, oavsett om denna förändring kommit till stånd genom förändrade insatser av produktionsfaktorer eller inte.⁶

2. Mellankrigsårens teori för den aktiva lönepolitikens konsekvenser.

Den diskussion, som här nu skisserats, gällde *penningpolitikens* målsättning och möjligheter. Härvid betraktades penningpolitiken — i främsta rummet räntepolitiken — som den styrande faktorn i konjunkturutvecklingen. Genom den kunde prisnivån styras och prisnivån i sin tur bestämde sedan — i samband med produktionsförutsättningarna — företagsvinster, löner, produktion, sysselsättning etc. Lönerna bestämdes här passivt av konkurrensen, dels mellan företagen dels mellan löntagarna inbördes.

De under 1920-talet och tidigare förekommande teorierna angående hur en aktiv lönepolitik inverkade på konjunkturutvecklingen levde ett ganska självständigt liv bredvid penningteorien. En under denna tid vanlig uppfattning om lönepolitikens roll i konjunktursammanhanget var den, att arbetslösheten berodde på att lönerna var för höga i förhållande till varupriserna. Lönerna hade på grund av sin trögrörlighet inte anpassat sig tillräckligt efter rådande marknadsförhållanden. Därigenom hade reallönerna stigit i snabbare takt eller fallit saktare än arbetets gränsproduktivitet, varigenom arbetsgivarna tvingats att inskränka sysselsättningen.⁷ Enligt detta sätt att se saken

⁶ Denna skillnad i begreppen kan man lätt konstatera genom att jämföra den definition, som ges av Lindahl i *Penningpolitikens mål* s. 42, med vad som sägs om produktivitetsbegreppets innebörd i E. Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*. Stockholm 1963, kap. 14.

⁷ För en genomgång av äldre löneteoriens uppfattning om lönepolitikens konsekvenser för konjunkturutvecklingen hänvisas till A. Johansson, *Löneutvecklingen och arbetslösheten*. Arbetslöshetsutredningens betänkande II. Bilagor Band 3. SOU 1934: 2.

var det naturligt, att man rekommenderade lönesänkningar som bote-medel mot arbetslösheten.⁸

Ovannämnda uppfattning blev starkt kritiserad av de teorier, som utvecklade sig under 1930-talet och som i utlandet representerades främst av Keynes och hans efterföljare och i vårt land av den s. k. stockholmsskolan. En av huvudpunkterna i dessa teorier var som bekant frambållandet av lönernas dubbla karaktär, dels som kostnader för företagen, dels som dominerande beståndsdel i den totala köpkraften. I företagarkalkylen skulle ökade lönekostnader kompenseras av ökade produktpriser, varigenom löneförändringarnas roll såsom orsaksfaktor i de kumulativa konjunkturförloppen avvisades.⁹ Denna kritik mot den äldre teorin var uppenbarligen delvis betingad av de institutionella förändringar, som förekommit på arbetsmarknaden.

I de många betydelsefulla avhandlingar, som i början och mitten av 1930-talet tillkom som led i den då arbetande Arbetslöshetsutredningen, upptogs i olika sammanhang sambandet mellan produktivitet och löner. Här kan först nämnas det av *Gustav Åkerman* och *Alf Johansson* behandlade problemet, vilken roll lönehöjningar spelar för företagarnas incitament till rationalisering och produktivitetsstegrande åtgärder.¹ Problemet är naturligtvis inte lätt att ge något definitivt svar på, eftersom en växelverkan här alltid måste antagas förekomma: samtidigt som lönehöjningar kan ge företagarna anledning till rationalisering kan rationaliseringar ge löntagarna anledning till att begära högre löner. I Åkermans utredning påvisas dock, att lönestegringar ofta utlöst rationaliseringssträvanden, som resulterat i tekniska produktions-

⁸ Denna inställning framträder t. ex. i G. Bagge, *Orsaken till arbetslöshet*, Bilaga 1 till Arbetslöshetsutredningens betänkande del I SOU 1931: 21, se särskilt s. 117.

⁹ Jämför vad som sägs som slutord i Alf Johanssons bidrag till Arbetslöshetsutredningen: »Löneförändringarna ha ingen konstitutiv betydelse för konjunkturcykeln, de kunna visserligen på olika sätt modifiera konjunkturförloppen, men dessa modifikationer kunna under olika betingelser gå i olika riktning och löneförändringarna måste sålunda i allmänhet betraktas som relativt oväsentliga i jämförelse med de dominerande konjunkturformande faktorerna.» *Löneutvecklingen och arbetslösheten*. Arbetslöshetsutredningens betänkande II. Bilagor Band 3. SOU 1934: 2 s. 160.

¹ G. Åkerman, *Om den industriella rationaliseringen och dess verkningar*. Bilaga 3 till Arbetslöshetsutredningens betänkande I. SOU 1931: 42, samt A. Johansson a. a.

omläggningar.² Både han och Johansson avstår emellertid från att ge några mer preciserade omdömen om i vilken utsträckning den skedda produktivitetsutvecklingen varit en följd av rationaliseringar framtvingade av lönehöjningar och i vilken mån den varit en följd av rationaliseringar, som gjorts av andra orsaker.³

När det gällde de allmänna riktlinjerna för en konjunkturdämpande politik kom man under 1930-talets diskussioner återigen in på det gamla wicksell-davidsonska problemet. Den uppfattningen framträdde nu, att stabilitet i produktionsförhållanden borde erhållas genom att i största möjliga utsträckning begränsa fluktuationerna i köpkraften, dvs. att ersättningarna till produktionsfaktorerna hölls någorlunda stabila. Däremot framstod en stabilisering av prisnivån och förändringar i ersättningarna till produktionsmedlen som mindre önskvärd.⁴ »Om prisnivån skall hållas konstant vid sjunkande varuförsäljning, förutsätter detta en reduktion av köpkraftsvolymen som med hänsyn till produktionsmedelsersättningarnas institutionella bundenhet måste gå ut över sysselsättningen och som därigenom får en kumulativ verkan i nedåtgående riktning: prisstabilisering vid stigande varuförsörjning ger motsatt resultat. Slutsatsen av här angivna förhållanden blir, att penningpolitiken — om denna inriktas på en stabilisering av sysselsättning och produktion — efter Davidsons linjer bör avse en stabilisering av ersättningarna till produktionsmedlen med acceptering av de prisfluktuationer, som betingas av förändringar i varuförsörjningen.»⁵

Det som nu sagts gällde konjunkturbekämpandet på *kort sikt*. När det gällde den *långsiktiga* utvecklingen var man inom Arbetslöshetsutredningen tydligen inställd på en med produktivitetsutvecklingen

² Se G. Åkerman a. a. s. 144 f.

³ Johansson säger dock: »Även om det är självklart, att rationaliseringen till en del varit betingad av lönestegringen, kan man inför efterkrigstidens tekniska utveckling knappast undkomma intrycket, att en mycket avsevärd del är att betrakta som realiserandet av nya tekniska möjligheter, som varit genomslagskraftiga även vid en betydligt lägre lönenivå än den som faktiskt gällt. Varje omdöme i denna fråga måste givetvis vara mycket vagt och osäkert.» A. Johansson a. a. s. 25.

⁴ Se t. ex. *Åtgärder mot arbetslöshet*. Arbetslöshetsutredningens betänkande II. SOU 1935: 6, kap. III.

⁵ D. Hammarskjöld, *Den svenska diskussionen om penningpolitikens mål*. Studier i ekonomi och historia tillägnade Eli F. Hecksher. Uppsala 1944, s. 47–59.

stigande lönenivå.⁶ Man förordade emellertid en restriktiv löneutveckling såsom botemedel mot den »permanent arbetslösheten». Lönerna borde, för att denna skulle övervinnas, stiga i långsammare takt än produktiviteten.⁷

3. Inställningen under andra världskriget.

Den minskning av utrikeshandelns omfattning, som följde i krigets spår, medförde en betydande nedgång av produktiviteten inom vårt lands näringsliv. När det gällde de ekonomiska problem, som uppstod i samband med denna nedgång, accepterade man ganska allmänt en konjunkturstabiliserande politik. Lönerna skulle inte få stiga och prisnivån skulle hållas i schack genom priskontroll. Endast sådana prisstegringar skulle tillåtas, som betingades av ökad knapphet i försörjningen.⁸ Denna målsättning innebar tydligen ett fullföljande av den davidsonska normen och de på trettioalet framförda konjunkturpolitiska teorierna; konstant inkomstnivå och prisförändringar i motsatt riktning mot produktivetsförändringarna.

När man under kriget diskuterade den nya och bättre värld, som skulle framträda, när freden en gång hade kommit, aktualiserades problemet hur man på bästa sätt skulle möta den stegring av produktiviteten, som allmänt väntades. I diskussionen härom var man — såväl på det rent teoretiska som det rent politiska planet — i allmänhet överens om, att den framtida produktivetsökningen borde komma till uttryck i en sjunkande varuprisnivå.⁹ I synnerhet gällde detta den

⁶ »En permanent ökning i produktiviteten hos näringslivet ... kommer därför med all sannolikhet att i längden efterföljas av höjda löner.» *Åtgärder mot arbetslöshet*, s. 231.

⁷ I *Åtgärder mot arbetslöshet* heter det på s. 231: »Härav följer, att åtgärder i syfte att påverka produktiviteten och befolkningsrörelsen på ett ur den permanenta arbetslöshetens synpunkt gynnsamt sätt, såsom tidigare påpekats, icke nå sitt mål med mindre än att lönepolitiken medvetet iuriktas på att hindra lönenivån från att följa med i utvecklingen.

⁸ Se E. Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, s. 283.

⁹ T. ex. E. Lindahl, *Sveriges penning- och prispolitik efter kriget*, Ekonomisk Tidskrift 1943, s. 91–105; G. Åkerman, *Vår prispolitik efter kriget*, Ekonomisk Tidskrift 1943, s. 242–257; *Utgångspunkter för penningpolitiken efter kriget*, Valutasakkunnigas undersökning. Bihang B till 1944 års statsverksproposition; samt *Ut-*

kortsiktiga utvecklingen. Man väntade ju en mer eller mindre plötslig produktivitetsökning, så snart som utrikeshandeln efter fredsslutet åter skulle blomstra. De motiv, som framfördes för en sjunkande prisnivå, baserades dels på rättvisesynpunkter, dels på konjunkturteoretiska överväganden. Man ansåg det sålunda rimligt, att vissa inkomsttagargrupper, som blivit särskilt missgynnade av prisstegringarna under krigsåren, i viss mån skulle kompenseras genom framtida prissänkningar. Inkomst- och förmögenhetsfördelningen, som under kriget förskjutits till nackdel särskilt för de s. k. fasta inkomsttagarna och spararna, skulle därigenom kunna återföras till trettioalets mera »normala» struktur. Man menade också, att prissänkningar skulle vara ägnade att motverka uppkomsten av en efterkrigsinflation av den typ, som man hade erfarenhet av från 1920-talet, samtidigt som en stabilisering av lönenivån skulle förhindra den depression, som man på många håll väntade och som man med alla medel ville förhindra.¹

redningar angående ekonomisk efterkrigsplanering del VII, SOU 1944: 57, s. 11. I det för lönepolitikens utformning givetvis särskilt betydelsefulla efterkrigsprogrammet för arbetarrörelsen, vilket var redigerat under dåvarande finansministerns ledning, heter det vidare: »Efter kriget får inte släppas lös någon spekulation, som kan leda till inflationsartad prisstegring med åtföljande ekonomiska hakslag. Det får inte bli något panikartat prisfall, som skapar depression: såsom ett led i denna strävan hindras penninginkomsterna att falla. Önskvärd är däremot en prissänkning, som beror på att vi får en rikligare och billigare varutillförsel, slipper dyra surrogatvaror, lyckas göra produktionen mera effektiv och skära bort monopolvinster.» *Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering*, Stockholm 1944, s. 6.

¹ I utlandet hade man vid denna tid föga till övers för tanken på en sjunkande prisnivå och stabila löner. Det kan vara av ett visst intresse att jämföra den svenska inställningen därvidlag med den som framträdde i England samma år som några av de i föregående not eiterade arbetena utkom, år 1944. I *Full Employment in a Free Society*, London 1944, skriver Beveridge (s. 202): »Nor is there room for a practical doubt as to what that policy should be. It should be a policy of maintaining a stable value of money in terms of necessities, with wages rising both in money terms and in real terms as productivity per head increases. In the prospective circumstances of Britain, the ingenious arguments which have been advanced in the past on the one hand for a policy of gently falling prices and on the other hand for a policy of gently rising prices, lose their validity.» Samma år diskuterade bl. a. Kalecki och Worswick löneproblemet vid full sysselsättning. Därvid förutsattes, att lönerna stiger vid stigande produktivitet. Se Kalecki, *Tre vägar till full sysselsättning*, samt G. D. N. Worswick, *Det ekonomiska systemets stabilitet och bøjlighet vid full sysselsättning*. Båda dessa arbeten ingår i *6 Oxfordekonomer om full sysselsättning*, Stockholm 1946. I Danmark gjorde sig emellertid samtidigt Jörgen Pedersen till talesman för den davidsonska normen. Se *Pengeleori och pengepolitik*, Köbenhavn 1944, s. 239 ff.

4. Efterkrigstidens lönepolitiska dilemma.

När den väldiga högkonjunktur, som uppstod efter krigsslutet, inte visade några tecken att förbytas i den av många väntade efterkrigsdepressionen, aktualiserades problemet om lönepolitikens utformning under full sysselsättning. Svårigheten att hålla tillbaka löntagarnas krav på lönehöjningar blev tydligt dokumenterad vid avtalsrörelserna åren närmast efter fredsslutet. Lönerna hade under dessa år stigit i snabb takt och starka inflationstendenser gjorde sig gällande. Den sänkning av prisnivån, som man under kriget hade deklarerat som önskvärd, hade förbytts i sin motsats, och lönerna visade inga som helst tendenser till att förbli stabila. Under den överfulla sysselsättning, som rådde under dessa år, hade löntagarna en stark förhandlingsställning, samtidigt som knappheten på arbetskraft föranledde arbetsgivarna att överbjuda varandra i löneavseende.² Frukten för arbetslöshet fanns inte längre som en återhållande faktor beträffande lönekraven, och priskontrollen kunde efter de kraftiga lönehöjningarna inte undgå att medge prishöjningar. Den fulla sysselsättningens lönepolitiska dilemma var uppenbart, då löntagarnas egna organisationer år 1948 drog upp problemet till en allvarlig och uppmärksammas diskussion.³ Löntagarorganisationerna såg sig ställda »inför uppgiften att bestämma sig för någon av de tänkbara framgångslinjerna: att antingen stå fast vid de traditionella metoderna och ta konsekvenserna av en fortgående penningvärdeförsämring eller att utforma en 'ny lönepolitik' efter andra och helt oprövade linjer».⁴ Eftersom man utgick från att en fortsatt penningvärdeförsämring inte var önskvärd, kom huvudproblemet att

² »När det råder knapphet på arbetskraft, äro icke blott fackföreningarna mycket starka, utan även arbetsgivarna lägga sin tyngd i de stigande lönernas vågskål.» J. Robinson, *Essays in the Theory of Employment*, London 1939 s. 15. Cit. efter G. D. N. Worswick a. a. s. 122.

³ Se i främsta rummet G. Rehn, *Ekonomisk politik vid full sysselsättning*. Tiden 1948 s. 135-142; R. Meidner, *Lönepolitikens dilemma vid full sysselsättning*. Tiden 1948 s. 464-471; G. Cederwall, *Sysselsättning och produktivitet*, Tiden 1948 s. 352-356; E. Lundberg, *Lönepolitik under full sysselsättning*, *Ekonomisk Tidskrift* 1950, s. 43-61; B. Ohlin, *The Problem of Employment Stabilization*, New York 1949; en följd av artiklar i Fackföreningsrörelsen under åren 1948-1952 samt *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, Landsorganisationens organisationskommittés betänkande, Stockholm 1951.

⁴ R. Meidner a. a. s. 467.

gälla, hur man med bibehållen full sysselsättning skulle kunna förhindra, att lönerna steg i så hög takt, att de medförde en ständig prisstegringsprocess.⁵ I diskussionen härom utgick man allmänt från den premissen, att lönestegringar i högre takt än den samtidiga ökningen av produktiviteten skulle medföra tendenser till en sådan utveckling.⁶

Den under kriget knäsat tanken, att produktivitsstegringen skulle komma till uttryck i en sjunkande varuprisnivå, medan den nominella inkomstnivån hölls oförändrad, förkastades nu som definitivt ohållbar. Det ansågs uteslutet, att löntagarna av solidaritetskänsla med statsmakternas prispolitiska målsättning skulle underlåta att kräva höjda nominella löner, så länge som de kunde räkna med att företagarnas inbördes konkurrens om arbetskraften skulle vara så stor, att dessa krav kunde tillmötesgå. I denna situation ansågs det oförenligt med löntagarorganisationernas uppgift att motsätta sig sina medlemmars önskemål. Man var också allmänt skeptisk mot den tanken, att produktivetsförbättringarnas frukter skulle komma löntagarna tillgodo i skäligen utsträckning genom prissänkningar, om lönenivån förblev konstant. Man tvivlade på, att prisnivån verkligen skulle sjunka så mycket, att reallönestegringen då bleve lika stor som i det fall, då lönerna fick stiga och prisnivån hållas oförändrad. En stabil eller något stigande prisnivå med löner stigande åtminstone i takt med produktiviteten (värdemässigt sett) uppställes nu i stället som målsättning och denna

⁵ Detta problem var ingalunda nytt. Särskilt i England hade det tidigare diskuterats, dock utan att man därvid kommit till någon tillfredsställande lösning. Se t. ex. W. H. Beveridge a. a., G. D. N. Worswick a. a. samt H. W. Singer, *Wage policy in full employment*, *Economic Journal*, Vol. 57, 1947.

⁶ Se t. ex. följande uttalande: »Vanligt som påpekande i ekonomisk debatt men föga spritt som elementär föreställning hos dem det borde intressera ute i stora och små organisationer är det förhållandet, att vid full sysselsättning lönerna får en ständig tendens att stiga snabbare än produktionen och att därmed underhålla en konstant prisstegring.» G. Rehn a. a. s. 136; »Om fackföreningsrörelsen beslutar sig för att inte begagna sitt taktiskt gynnsamma läge till lönehöjningsanspråk, i varje fall inte i sådan grad att lönehöjningen blir större än produktivetsförbättringen, måste den utforma en helt ny lönepolitisk linje.» R. Meidner, a. a. s. 467; »Vad finns det för faktorer som kan verka återhållande på en fortgående lönestegring i snabbare takt än vad som svarar mot produktivetsutvecklingen?» G. Cedervall a. a. s. 356; samt »Om man sålunda som i allmänhet önskvärd norm accepterar en lönehöjning motsvarande produktivitsstegringen, uppstår en rad andra frågor.» E. Lundberg, *Lönepolitik under full sysselsättning* s. 44.

har också kommit att bli den accepterade linjen i den svenska fackföreningsrörelsens program.^{7, 8}

Det skulle här föra för långt att närmare gå in på alla de argument, förslag och motförslag, som framkommit i diskussionen om det lönepolitiska dilemmat i vårt land. Förutom den ganska allmänt accepterade tanken, att löntagarna måste ålägga sig viss självdisciplin och hålla sina lönekrav inom rimliga gränser, skall framställningen här begränsas till ett omnämnande av tre mer speciella förslag. Problemet lösning skulle enligt ett av dessa ligga i en genom priskontroll, penning- och finanspolitik framkallad så hård pressning av vinstmarginalerna, att företagens löneutbetalningsförmåga inte tillåter lönestegringar i högre takt än den, i vilken produktiviteten utvecklas.⁹ Enligt ett annat förslag skulle lösningen delvis ligga i en *samordning* av de olika löntagarorganisationernas lönepolitik.¹ Enligt ett tredje förslag skulle finansministern påverka löntagarnas krav genom att före löneförhandlingarna öppet deklarerera sin avsikt att utforma den ekonomiska politiken på sådant sätt, att reallönen blir maximal vid just den

⁷ I *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen* heter det: »En tanke som även möter i den ekonomiska litteraturen, är t. o. m. att penninglönenivån borde hållas stilla och produktivetsförhållningar i stället ta sig uttryck i prissänkningar och därmed följande realinkomstförbättring både för löntagare och andra. Ögenomförbarheten av denna idé under full sysselsättning och bibehållen rörelsefrihet i förhållande till statsmakten torde utan vidare inses.» S. 141.

⁸ I den utländska diskussionen om problemet konstant kontra fallande prisnivå vid produktivetsförändringar har inte heller under efterkrigstiden någon större sympati för det senare alternativet kunnat spåras. Däremot har många skäl för konstant prisnivå framdragits. Problemet har diskuterats bl. a. av J. C. Davies och T. K. Hiteh, vilka anger följande sju argument för en konstant prisnivå: 1) Osäkerheten om prisnivån verkligen kan pressas ned i takt med produktivitetens ökning utan stor tidsutdräkt; 2) Den ekonomiska aktiviteten stimuleras mer genom en konstant än genom en fallande prisnivå; 3) Stigande inkomster och konstant prisnivå medför en relativ reducering av skuldbördan; 4) En fallande prisnivå medför en tendens för avskrivningarna att bli större än motsvarande reinvesteringar; 5) Oförändrade växelkurser kan lättare upprätthållas vid en konstant än vid en fallande prisnivå; 6) Löntagarna föredrar att se sin reallön ökad genom stigande nominallöner framför att se dem ökade genom konstanta nominallöner och fallande priser; 7) Det är lättare att justera löneolikheter genom att låta lönerna stiga olika takt än genom att höja vissa löner och sänka andra. *Wages and Productivity* The Review of Economics and Statistics, Vol. XXXI: 4 (1949) s. 292-298.

⁹ G. Rehn a. a.

¹ B. Ohlin a. a.

ökning i penninglönen, som han anser vara förenlig med samhälls-ekonomisk balans.²

I samband med nu nämnda lönepolitiska diskussion kom man in på frågan om den solidariska lönepolitiken och dess konsekvenser. Problemet här gällde vilken form av lönerörelser, som var att föredraga, *antingen* en ungefär proportionell ökning av samtliga löner utan hänsyn tagen till den varierande situationen inom de enskilda företagen (bransch e. d.) *eller* fria lönerörelser inom varje företag (bransch e. d.) med löneökningar varierande efter den ekonomiska bärkraften för ifrågakvarande företag. I förra fallet borde utvecklingen av landets totala produktivitet bli utslagsgivande för ökningstakten för samtliga löner, i andra fallet däremot skulle produktivitetsutvecklingen inom det enskilda företaget (branschen etc.) bestämma lönestegringstakten inom företaget ifråga. Inom fackföreningsrörelsen förordade man den förra linjen och även på arbetsgivarsidan har man varit positivt inställd därtill.³ Denna motiverades dels med rättvisesyppunkter, dels med uppfattningen, att fria lönerörelser skulle leda till en kapplöpning inellan olika löntagargrupper och därmed göra det ekonomiska balansproblemet ännu mer svårbemästrat än under en solidarisk lönepolitik. Dessa synpunkter har konkret tagit sig uttryck i den *samordning*, som varit utmärkande för de senaste årens löneförhandlingar.

Det ligger utanför denna framställnings ram att gå djupare in på de problem, som dessa frågor föder. Här må endast pekas på att en i detta sammanhang betydelsefull fråga gäller, vilket samband som föreligger mellan de två typerna av lönepolitik och den framtida produktivitetsutvecklingen. Man kan visa, att såväl den fria som den solidariska politiken medför vissa incitament till produktivitetsstegrande åtgärder av olika slag.⁴ Det är emellertid en öppen fråga, vilka av dessa incitament som medför de största verkningarna.

Ett tidigare icke behandlat alternativ för löne-prisrelationen vid produktivitetsförändringar diskuterades år 1950 av *Bent Hansen*.⁵ Han

² B. Hansen, *Finanspolitikens ekonomiska teori*. SOU 1955: 25, s. 330 ff.

³ *Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen*, s. 149 ff., samt B. Kugelberg, *Lönepolitik i ett progressivt samhälle*, Nationalekonomiska Föreningens förhandlingar, den 1 dec. 1955.

⁴ Se t. ex. E. Lundberg, *Lönepolitik under full sysselsättning*, s. 45 ff.

⁵ B. Hansen, *Finanspolitik og lønepolitik*, *Ekonomisk Tidskrift* 1950, s. 225-249.

betraktade konsekvenserna av att vid stigande produktivitet *både* prisnivå och lönenivå hålles oförändrade. Produktivitetsökningen skulle sådant fall medföra stigande bruttointäkter för företagen, men genom indirekt beskattning skulle staten allt efter behag lägga beslag därpå. De statsinkomster, som denna beskattning gav, kunde sedan användas till transferutbetalningar till de olika samhällsgrupperna. Härigenom skulle statsmakten helt kunna reglera inkomstfördelningen. Om räntan hölls normal, i Wicksells terminologi, skulle då också jämvikt kunna erhållas såväl på varu- som på faktormarknaden. Enligt de gjorda förutsättningarna skulle vidare ett sådant förfarande möjliggöra en kraftigare realinkomststegring för löntagarna än om lönerna steg takt med produktiviteten. I ett senare arbete kommer samma författare in på den wicksell-davidsonska frågeställningen.⁶ Han visar därvid, att vid produktivetsstegringar har den davidsonska normen den fördelen framför den wicksellska linjen, att den medför tendensen till jämvikt på faktormarknaden. Vid produktivitetssänkningar däremot, är förhållandet det omvända.

5. Utrymmet för lönehöjningar.

I de löneförhandlingar, som förts under efterkrigstiden, har det s. k. *utrymmet för lönehöjningar* spelat en framträdande roll. Såsom de använts i vårt land kan detta begrepp närmast definieras som övre gränsen för den lönehöjning, som vid en produktivetsförändring är förenlig med oförändrad prisnivå och full sysselsättning (under vissa förutsättningar angående den statliga politikens utformning, förhållandena på utrikeshandelns område m. m.).⁷ Problematiken härom har mestadels varit knuten till nationalbudgetuppställningarna, där vissa prognoser och antaganden gjorts angående produktivetsutveckling ekonomisk politik etc. under närmast följande år och där då den frågan uppkommit, vilket löneläge som under de gjorda premisserna skulle vara förenligt med oförändrad prisnivå och full sysselsättning.

Under den tidigare diskussionen om utrymmet för lönehöjningar var den förhärskande uppfattningen den, att detta utrymme, procentu-

⁶ B. Hansen, *A Study of the Theory of Inflation*. London 1951, kap. 6.

⁷ Se B. Hansen, *Finanspolitikens ekonomiska teori*. SOU 1955: 25, kap. XVII.

ellt sett, var lika stort som ökningen i tillgången på varor och tjänster för den privata sektorns konsumtion. Om tillgången på sådana varor och tjänster ökade i samma takt som produktiviteten — vilket vanligen förutsattes i mer generella resonemang — innebar denna uppfattning att lönehöjningsutrymmet skulle vara lika stort som ökningen i produktiviteten, dvs. att en produktivitetsökning på exempelvis 3 % skulle kunna gå ihop med en 3 %-ig lönehöjning utan att denna skulle behöva leda till pris- eller sysselsättningsförändringar. Tankegången bakom detta enkla samband mellan löner, produktivitet, sysselsättning och priser var den, att proportionella ökningar i produktivitet och i löner skulle innebära att tillgången på konsumtionsvaror skulle stiga lika mycket som efterfrågan och att därför ingen diskrepans dem emellan skulle uppstå, samtidigt som lönehöjningen skulle kunna bäras av företagen genom att produktionen per löntagare stigit lika mycket som lönenivån.^{2, 3}

Denna schematiska uppfattning om löneutrymmets storlek har emellertid inte blivit oemotsagd. Åtskilliga kritiska synpunkter och reservationer har riktats däremot. Några av de viktigaste av dessa skall här nedan nämnas.

Om ökningen i produktivitet är betingad av en flyttning av arbetskraft från ett företag till ett annat och om de löntagare som flyttat fått högre löner på den nya arbetsplatsen än på den gamla, innebär detta givetvis, att den totala lönesumman i samhället ökar. Därav måste rimligen följa en ökning av löntagarnas konsumtionsvaruefter-

² Se t. ex. E. Ruist, *Vad är produktivitet?* Industriproblem 1950, Stockholm 1950, s. 111–133; E. Hardin, *Produktivitet och löner*, Skandinaviska Bankens kvartals-skrift, april 1952, s. 42–46, samt U. Herz, *Löner, vinster och produktivitet*, Fackför-eningsrörelsen 1952, s. 404–413.

³ Som ofta framhållits — bl. a. av de i föregående not nämnda författarna — hygger detta resonemang om likhet mellan löneutrymme och produktivitetsökning på den förutsättningen, att tillgången på konsumtionsvaror för privat bruk verkligen stiger i samma takt som produktiviteten. Om denna tillgång skulle stiga mindre än produktiviteten, skulle detta innebära en motsvarande minskning av lönehöjningsutrymmet. Det var — för att nämna ett exempel — denna tanke som låg bakom den i 1950 års långtidsutredning framförda rekommendationen till en lönestegringstakt som avsevärt understeg den förväntade produktivitetsökningstakten. Då framfördes nämligen samtidigt den rekommendation, att en ökad andel av nationalprodukten skulle gå till realkapitalbildning. Se Ekonomiskt långtidsprogram 1951–1955, SOU 1951: 30.

frågan. Om i ett sådant fall dessutom en *allmän* mot produktivitetens ökning proportionell höjning av de enskilda lönesatserna skulle komma till stånd, skulle detta uppenbarligen innebära, att den totala lönesumman i landet ökade *mer* än produktionen, vilket sannolikt skulle leda till uppkomsten av ett efterfrågeöverskott på konsumtionsvarumarknaden.⁴ Slutsatsen härav blir då den, att löneutrymmet i sådana fall blir *mindre* än produktivetsökningen. Ett fullt analogt resonemang kan tillämpas när det gäller produktivetsökningar, som betingats av upparbetning av ackord och som automatiskt medfört ökade inkomster för löntagarna.

I början på 1950-talet hävdades från löntagarhåll att det inte var de nominella lönerna utan lönerna *efter skatt*, som var av relevans för utrymmet för löneökningar. Man menade, att det var de sistnämnda, som skulle stiga i takt med produktiviteten. Det gjordes gällande, att det är inkomsterna efter skatt, som är avgörande för konsumtionsvaruefterfrågans storlek och att därför lönerna efter skatt kunde stiga i samma takt som det mot löntagarna riktade utbudet av konsumtionsvaror utan att någon diskrepans mellan efterfrågan och utbud skulle behöva uppkomma. Detta sätt att se saken kom till konkret uttryck i 1952 års löneförhandlingar, där ett av argumenten för lönekraven just var det, att lönerna — på grund av progressiviteten i inkomstbeskattningen — borde stiga *mer* än produktiviteten för att löntagarnas reala konsumtion skulle kunna öka i samma takt som denna.⁵ Från arbetsgivarhåll mötte detta resonemang starkt motstånd.

I diskussionen om utrymmet för löneökningar koncentrerades intresset till en början på jämvikten mellan tillgång och efterfrågan på konsumtionsvarumarknaden, medan däremot verkningarna på företagens kostnader ganska litet beaktades. Från flera håll har emellertid hävdats, att detta ensidiga betraktande av lönehöjningsutrymmet från »efterfrågesynpunkt» inte är tillfyllest; man måste också tänka på produktivets- och lönehöjningarnas konsekvenser för jämvikten på arbetsmarknaden, dvs. betrakta utrymmet från »kostnadssynpunkt». Sålunda hävdades redan tidigt av *Gösta Rehn*, att man ingalunda kunde

⁴ Se t. ex. E. Ruist a. a. samt E. Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik* Stockholm 1953, kap. 14.

⁵ Se E. Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, kap. 14.

utgå ifrån, att proportionalitet mellan produktivitet och löner skulle kunna förenas både med stabilt penningvärde och full sysselsättning, såvida ej speciella sysselsättningsbefrämjande åtgärder vidtogs.⁶ Argumenteringen var därvid den, att produktivitetens utvecklingen vanligen sker i mycket olika takt inom de olika områdena av näringslivet, och att de branscher, där produktiviteten stigit minst inte skulle kunna bära lönehöjningar, proportionella mot den genomsnittliga produktivitetens ökning utan sysselsättningsinskränkningar eller prishöjningar (s. k. konsekvensprisstegringar). Och att sådana sysselsättnings- eller prisförändringar skulle motsvaras av förändringar i motsatt riktning inom andra delar av näringslivet, kunde man inte räkna med. Dessa synpunkter har senare poängterats ytterligare av *Erik Lundberg*, som just framhållit ojämnheten i produktivitetens utvecklingen och därav följande konsekvensprisstegringar som en av källorna till den pris-löne-spiral, som gjort sig gällande under efterkrigstiden.⁷

Det är självklart, att förväntningar om konsekvensprisstegringar måste få viss betydelse för en lönepolitik, som vid produktivitetens ökning syftar till att upprätthålla oförändrad inkomstfördelning mellan löntagare och övriga. Om man nämligen förutser en produktivitetsförändring på exempelvis 3 % och samtidigt är av den uppfattningen, att en lönehöjning på 3 % skulle ge upphov till konsekvensprisstegringar, måste man komma till den slutsatsen, att lönerna måste höjas med *mer* än 3 % för att inkomstfördelningen mellan löntagare och övriga inte skall förskjutas. I 1952 års lönerörelser spelade resonemang av detta slag stor roll. I de lönekrav, som framställdes, gjordes gällande, att löneökningarna borde bli så stora, att de inte endast svarade mot produktivitetens ökning utan även gav kompensation för de oundvikliga konsekvensprisstegringarna.⁸ Uppenbarligen är realiseringen en lönepolitik av detta slag inte förenlig med upprätthållandet av en stabil prisnivå.

I sin utredning för 1951 års penningvärdeundersökning upptog *Bent Hansen* begreppet utrymme för löneökningar till kritisk granskning.⁹

⁶ Se t. ex. G. Rehn a. a. samt *Fullsysselsättningens löneproblem*. Fackföreningsrörelsen 1949.

⁷ E. Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, s. 218 ff. samt kap. 14.

⁸ Se E. Lundberg, *Konjunkturer och ekonomisk politik*, kap. 14.

⁹ Bent Hansen, *Finanspolitikens ekonomiska teori*, kap. 17 avd. 4 samt exkurs.

Denne betonade ytterligare distinktionen mellan utrymmet sett från efterfrågesynpunkt och utrymmet sett från kostnadssynpunkt. Han framhåller, att uppnåendet av både stabil prisnivå och full sysselsättning är en *dubbel* målsättning, som det normalt krävs *två* ekonomisk-politiska medel att förverkliga. Men en generell lönehöjning (som i detta sammanhang betraktas som ett ekonomiskt-politiskt medel) är endast *ett* sådant medel och man måste då tänka sig att även ett *annat* medel skall sättas in för att förverkliga målsättningen. Att den lönehöjning, som är ägnad att framkalla jämvikt på konsumtionsvarumarknaden skulle vara lika stor som den, vid vilken jämvikt på arbetsmarknaden skulle framkomma, finns det enligt honom ingen som helst anledning tro.¹ Dessa förhållanden gör, att begreppet utrymme för löneökningar inte kan bestämmas, såvida det inte explicit anges, vilket det andra medlet är, som skall tillgripas för att förverkliga den dubbla målsättningen.

¹ Jfr *Konjunkturläget hösten 1955*. Meddelanden från Konjunkturinstitutet. Serie A: 28, s. 71. »Det finns nämligen normalt inte någon bestämd löneförändring (relativt till priserna), som har den vidunderliga egenskapen att den får såväl 'kostnadssidan' som 'efterfrågesidan' att gå ihop...»